ПРОБЛЕМИ КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ ТА СЕМІОТИКИ

У.В. Галицька
(Чернівці)

КОГНІТИВНА СТРУКТУРА ПОНЯТТЯ *ВІДРАЗА*

Анотація. Досліджується когнітивна структура поняттєвого складника емоційного концепту ВІДРАЗА за даними словникових дефініцій імені концепту, лексеми disgust і контекстів її актуалізації в англомовному художньому дискурсі. Поняття ВІДРАЗА структуроване на основі фрейма.

Ключові слова: *когнітивна структура, емоційний концепт, фрейм, англомовний художній дискурс.*

Аннотация. Исследуется когнитивная структура понятийной составляющей эмоционального концепта ОТВРАЩЕНИЕ за данными словарных дефиниций имени концепта, лексемы disgust и контекстов ее актуализации в англоязычном художественном дискурсе. Понятие ОТВРАЩЕНИЕ структурировано на основе фрейма.

Ключевые слова*: когнитивная структура, эмоциональный концепт, фрейм, современный англоязычный художественный дискурс.*

Abstract. The article investigates the cognitive structure of the notional constituent of the emotional concept DISGUST on the basis of dictionary definitions of its name, lexeme disgust, and its actualisation in English fiction discourse. The structural organisation of the notion DISGUST is presented as a frame.

Key words*: cognitive structure, emotional concept, frame, contemporary English fiction.*

Одним з пріоритетних напрямів лінгвістичних досліджень у рамках когнітивно-дискурсивної парадигми є вивчення взаємозв'язку емоційної сфери свідомості людини та мовної системи, яка використовується нею у процесі номінативно-комунікативної діяльності.

Актуальність дослідження зумовлена пильною увагою сучасної лінгвістики до проблеми концептуалізації світу (зовнішнього фізичного та внутрішнього психічного), а також особливим інтересом до проблеми відображення в мові емоційних станів людини.

Мета статті полягає у встановленні когнітивної структури поняття ВІДРАЗА й конкретизується в **завданнях**, що включають виявлення та опис поняттєвих ознак концепту ВІДРАЗА шляхом аналізу словникових дефініцій імені концепту, лексеми *disgust*, а також верифікації отриманих результатів на основі вивчення її дискурсивних реалізацій.

Наукова новизна дослідження визначається застосуванням когнітивно-дискурсивних методик концептуального аналізу, які мають своїм підґрунтям пріоритетну антропоцентричну парадигму сучасного мовознавства й дозволяють отримати якісно нові дані про концепт ВІДРАЗА як індивідуальний емоційний стан, що переживається суб'єктом дискурсу й актуалізується у контексті дискурсу.

Когнітивно-дискурсивному розумінню концепту найбільшою мірою відповідає визначення М. В. Нікітіна [9, с. 53-64], згідно з яким концепт є складним ментальним утворенням зі стохастичною структурою, зумовленою ймовірністю природою реального світу, який він відбиває або конструює, та багатогранністю його функцій щодо забезпечення життєздатності людини. Концепт обов'язково включає як предметний, так і емоційно-оцінний (у термінах М. В. Нікітіна – когнітивний і прагматичний) зміст.

Концепти можуть співвідноситися як з матеріальними сутностями, так із нематеріальними. Останні являють собою, на нашу думку, особливо плідний матеріал для лінгвістичних досліджень, адже тоді як уявлення про конкретні предмети великою мірою визначаються знанням про їх денотати, отриманим у результаті безпосереднього спостереження, уявлення про нематеріальні денотати значною більшою мірою зумовлюються ментальністю мовців.

Особливе місце з-поміж концептів нематеріальних сутностей посідають концепти емоцій. Емоційний концепт тлумачать як "етнічно, культурно зумовлене складне структурно-смислове, ментальне, як правило, лексично і/або фразеологічно вербалізоване утворення, що базується на поняттєвій основі й включає в себе крім поняття про образ, культурну цінність, і функціонально

заміщає людині у процесі рефлексії і комунікації предмети (в широкому смислі) світу, які викликають пристрасне ставлення до себе” [4, с. 49].

У фокусі цієї роботи перебуває емоційний концепт ВІДРАЗА, що репрезентує базову емоцію, яка, маючи біологічну основу, соціально конструюється і набуває культурних характеристик. Йдеться про накладання суспільних обмежень на способи емоційної експресії, усвідомлені та мимовільні дії людини, спрямовані на знаходження виходу із ситуації відрази, серед яких чільне місце посідає вираження реакції на відразу одиницями мови [11, с. 5]. При цьому соціальна причина виникнення емоції пояснює її походження, а культурно-історична причина визначає форми її вираження, і ці знання включаються безпосередньо до структури емоційного концепту.

Ядро емоційного концепту ВІДРАЗА, як і будь-якого іншого концепту, складають конститутивні ознаки поняття, відсутність яких перетворює концепт на іншу сутність. Периферія формується в міру “занурення” концепту в англомовне культурне середовище. У цьому випадку поняття про ВІДРАЗУ дорівнює вже пережитому та оціненому досвіду людини, зумовленому певним світобаченням, яке неначе обростає додатковими ознаками, які, у свою чергу, вписуються в широко розвинену систему зв’язків концепту з навколишнім середовищем [10, с. 259].

Першим кроком у виявленні поняття як найбільш узагальненого, усуспільненого й позбавленого емоційності та оцінності знання про репрезентований концептом феномен є аналіз словникових дефініцій імені відповідного концепту [5, с. 5–12].

Ім’ям емоційного концепту ВІДРАЗА є лексема *disgust*, оскільки вона стилістично нейтральна, найбільш узагальнено передає зміст поняття ВІДРАЗА і має більшу кількість синтагматичних та парадигматичних зв’язків порівняно з іншими лексичними засобами вербалізації концепту.

Аналіз англомовних лексикографічних видань показав, що семантична структура слів із коренем *disgust-* найбільш повно представлена у словниках Longman Dictionary of Contemporary English (1) та The New Shorter Oxford Dictionary on Historical Principles (2), які виявляють такі їх значення в сучасній англійській мові:

Disgust, n. – 1 a strong feeling of dislike, annoyance, or disapproval [*сильне почуття нелюбові, роздратування чи несхвалення*]; 2 a very strong feeling of dislike that almost makes you sick, caused by something unpleasant [*дуже сильне відчуття огиди, від якого майже нудить, спричинене чимось неприємним*] (1);

Disgust, v.t. – 1 to make someone feel very annoyed or upset about something that is not acceptable [*змушувати когось почуватися роздратованим або пригніченим через щось неприйнятне*]; 2 to be so unpleasant that it makes you feel almost sick [*бути настільки неприємним, що від нього майже нудить*] (1); 1 fill with distaste [*наповнювати огидою*]; 2 cause aversion in; offend the moral sense of [*викликати відразу у; ображати моральне почуття чогось*] (2);

Disgusting, adj. – 1 extremely unpleasant and making you feel sick [= revolting] [*надзвичайно неприємний, від якого нудить [=відразливий]*]; 2 shocking and unacceptable [*шокуючий та неприйнятний*] (1); highly offensive; arousing aversion or disgust [*надзвичайно образливий; що спричиняє огиду чи відразу*] (2);

Disgustful, adj. – *archaic* highly offensive; arousing aversion or disgust [арх. *надзвичайно образливий; такий, що викликає огиду або відразу*] (2);

Disgusted, adj. – very annoyed or upset by something that is not acceptable [*дуже роздратований або засмучений чимось неприйнятним*] (1); having a strong distaste from surfeit [*такий, що відчуває сильну огиду від переїдання*] (2);

Disgustedly, adv. – with disgust [*з огидою*] (2);

Disgustingly, adv. – in a disgusting manner or to a disgusting degree [*огидним способом або до відразливої міри*] (2);

Disgustingness, n. – 1 extreme unpalatability to the mouth [*надзвичайно неприємний на смак*]; 2 the property of being extremely unacceptable to the mind [*властивість бути виключно неприпустимим з точки зору здорового глузду*] (2).

За М. В. Нікітіним, денотати описуються не лише за онтологічними ознаками, а й за гносеологічними (стосовно процесу когніції), прагматичними та емотивними (як предмет інтересу й джерело емоційного переживання), а також репрезентаційними (стосовно процесів знакової репрезентації) [9, с. 65–66].

Аналіз структури значення лексеми *disgust* з урахуванням частотності тих чи інших сем у її різних лексико-семантичних варіантах дозволяє виявити ***категоризаційну онтологічну ознаку*** її денотата, що визначає сутність позначуваного як *емоційний стан людини* [a strong feeling]. Наявність уособленого експерієнцера стану імплікується дефініціями, оскільки емоції притаманні, насамперед, людині, відображається займенником *you* (a very strong feeling of dislike that almost makes *you* sick).

Диференційна онтологічна ознака, що специфікує емоційний стан як відразу, втілюється ідентифікаторами (словами, що застосовуються в дефініціях), які як номінативно [of dislike, annoyance, or disapproval; highly offensive; fill with distaste; cause aversion in / arousing aversion; offend the moral sense of], так і дескриптивно [that almost makes you sick] характеризують зазначений емоційний стан як *відчуття нелюбові, огиди, роздратування, прикрості, несхвалення, образливості, а разом з тим і стан, проявом якої може бути нудота*, водночас експлікують причини його виникнення [caused by something unpleasant; by something that is not acceptable] – *спричинений чимось неприємним*; *неприйнятним*.

Окрім онтологічних ознак, денотат *disgust* також містить ***прагматичну*** та ***емоційну ознаки***, а саме негативну оцінку емоційного стану відрази й переживання цієї негативної оцінки. Прагматична й емоційна ознаки денотата імплікуються значеннями наведених слів-ідентифікаторів *dislike, annoyance, disapproval, aversion, disgust, distaste,* а також негативним характером причини виникнення емоції – *something that is not acceptable, makes you feel almost sick, highly offensive*. Усвідомлення негативного характеру можливого розвитку ситуації є стимулом емоційного переживання цієї ситуації суб’єктом.

Як зазначає О.С. Кубрякова, дефінітивний аналіз слова, з одного боку, встановлення когнітивної структури знання, що стоїть за ним, – з іншого, й, нарешті, їх концептуальний аналіз – це хоча частково й співвідносні, але більшою мірою різні речі. Завданням словника є створення такої дефініції слова, яка б забезпечила його ідентифікацію в тексті й дискурсі; когнітивний аналіз має надати більш повний набір відомостей про об’єкт, позначений словом, і відобразити знання, необхідні для розуміння об’єкта мов-

цями з різним рівнем освіти. Концептуальний аналіз повинен встановити ту концептуальну структуру, яка була об'єктивована в слові й мотивувала необхідність її вербалізації [5, с. 8].

Дані дефінітивного аналізу слова *disgust* недостатні, оскільки вони спираються лише на абстрактні типові контексти, зафіксовані у словниках. Повнішу інформацію можна отримати на основі аналізу функціонування лексеми *disgust* у конкретних дискурсивних контекстах із використанням *методики когнітивно-дискурсивної інтерпретації*, яка полягає у виявленні пресупозицій суб'єктів мовлення, що є підґрунтям експлікатур та імплікатур дискурсивних контекстів і спрямовують виведення інференцій інтерпретаторів стосовно тих чи інших ознак концепту, а також оцінок цих ознак суб'єктами дискурсу [6, с. 6].

Пресупозицію тлумачимо як спільний фонд знань і уявлень суб'єктів дискурсу, завдяки якому висловлення стає комунікативно доречним, а *інференцію* – як когнітивну процедуру отримання вивідного знання в дискурсі і як результат такої процедури – власне вивідне знання інтерпретатора [1, с. 181–184].

Аналіз дискурсивних контекстів лексеми *disgust* надає відомості про ознаки поняття ВІДРАЗА, які не можна встановити на підставі дефініцій. Наприклад:

(1*) „You're all in big trouble," says the orangutan, sliding gracefully down one enormous rib to land in an ungainly heap in front of Sirhan. Sirhan* ***recoils in disgust*** (Stross);

(2) *Sharon and I* ***were*** *suddenly* ***filled with*** *remorse and* ***self-loathing*** *for not advising Jude simply to get rid of Vile Richard because he is vile* (Fielding);

(3) ***Overtaken by nausea,*** *Sophie spun, clutching at the stone walls as she clambered back up the stairs* (Brown).

У контекстах (1) – (3) лексема-ім'я концепту *disgust* та її синонім *self-loathing* реалізують значення сильного відчуття, що з'являється, коли людина відчуває відразу та огиду. Пресупозиції наведених фрагментів імплікуються предикатами *recoil* (*draw back in a roughly opposite direction after an impact*), *be filled with* (*become full of*) та *overtake* (*become filled with uncontrollable emotion or too much sensory input*) й дозволяють зробити висновок, що відраза в людини з'являється незалежно від її бажання чи

волі. Звідси інференція про наявність ***гносеологічної характеризувальної ознаки*** емоції відрази – *неконтрольованість*.

Проте у пресупозиціях дискурсивних контекстів (4) – (6) наявна і протилежна ***гносеологічна характеризувальна ознака*** емоції відрази – *контрольованість*:

(4) *For instance, when Molly says to me, with her loud jolly laugh: I've got the curse; I have instantly* ***to suppress*** ***distaste*** *even though we are both women; and I begin to be conscious of the possibility of bad smells* (Lessing);

(5) *I demanded, too angry* ***to control the*** ***disgust*** *in my voice* (Meyer);

(6) *I was sure that it was Geoffrey who spoke now, though his voice was a little changed by the* ***subdued*** ***revulsion*** *in it* (Meyer).

У вищезазначених прикладах ситуація ВІДРАЗИ маркується, відповідно, номінаціями *distaste*, *disgust, revulsion,* а власне ознака контрольованості емоції ВІДРАЗИ задається предикатами *to suppress* (*to put down by force or authority*), *to control* (*lessen the intensity of; hold in restraint; hold or keep within limits*) і *subdued* (*restrained in style or quality*).

Серед прийомів передачі фізіологічних станів експерієнцера емоційного стану ВІДРАЗИ важливі також описи кінесичних і просодичних проявів цієї емоції, а саме зображення виразу обличчя (зокрема, погляду) експерієнцера стану відрази та передача модуляцій його голосу. Звідси можна говорити про наявність ***репрезентаційної ознаки*** поняття ВІДРАЗА:

(7) *"Disassembly?" asks the reporter,* ***watching him in*** ***disgusted fascination*** *from behind her mask of objectivity*. (Stross);

(8) *Annette* ***skewers him with a*** ***disgusted*** ***look****: "When you can a woman behave toward as a person, not a threat, we can again talk. Until then."* (Stross);

(9) *"Habs with an oxidation-intensive triple-point water environment didn't get built until sometime after the beginning of the exile. That's when the fad for neomorphism got entrenched," he* ***adds with*** ***distaste.*** (Stross);

(10) *"And the nudity?" He grumbled as he spoke the word,* ***sounding*** ***repulsed*** *by the sight of an aging male body* (Brown).

Так, у фрагментах (7) – (10) на стан ВІДРАЗИ вказують ім'я емоційного концепту *disgust* і лексеми його синонімічного ряду *distaste, repulse*. Реакція ВІДРАЗИ репрезентується предикатами

to watch in disgusted fascination (*дивитися з відразливою захопленістю, зачарованістю*) та *to skewer with a disgusted look* (*відразливо дивитися, ніби проколюючи наскрізь*), що специфікують характер погляду людини, яка знаходиться у стані ВІДРАЗИ, а також предикатами типу *to add with distaste, to sound repulsed,* що імплікують передачу відповідної емоції за допомогою зміни голосу.

Інші контексти презентують емоційний стан відрази через опис фізичних тілесних реакцій, а також внутрішніх психічних реакцій, що його супроводжують:

(11) *I stared down at the still-clenched fist, as* ***repulsed*** *as if I'd found a scorpion growing on the end of my arm.* ***A gasp of revulsion choked its way out of my throat*** (Meyer);

(12) *I had never felt such an emotion as this in all my lives. For another second, my* ***revulsion pulled me away from the memory.*** *A high, shrill keening pierced my ears and pulsed in my head. The sound scraped through my airways.* ***There was a weak pain in my throat*** (Meyer);

(13) *Her fingers are slim and cool in his hand.* ***He feels a momentary revulsion, as of the grave, and he shudders*** *before he realizes it's his conditioning cutting in* (Stross).

В уривках (11) – (13) ВІДРАЗА номінативно подається синонімічним лексемі-імені концепту *disgust* іменником *revulsion*, а дескриптивно – як стан, що супроводжується утрудненим диханням (*a gasp of revulsion choked*), ледь відчутним болем угорлі (*a weak pain in my throat*), викликає дрижання (*shudder*) й, разом з тим, – може “викинути людину з пам’яті ” (*pulled me away from the memory*).

На підставі отриманих даних емоція стану постає як ланка причинно-наслідкового відношення, що включає три події: 1) подію, яка викликала емоцію; 2) власне емоцію; 3) реакцію (фізичну й психічну) на емоцію.

Ознаки поняття ВІДРАЗА упорядковуємо за допомогою фрейма, оскільки таке завдання може бути реалізованим саме за допомогою фреймової структури [2, с. 62]. Фрейм розуміємо як “структуру даних для представлення стереотипної ситуації” [8, с. 7]; когнітивну структуру у феноменологічному полі людини, що ґрунтується на ймовірнісному знанні про прототипові ситуації

й пов'язані із цим знанням очікування з приводу властивостей та відносин реальних і гіпотетичних об'єктів [7, с. 153].

Структурно фрейм становить собою дворівневу модель з вершиною і слотами, що заповнюються пропозиціями. Верхні вузли є фіксованими компонентами. Вони містять дані, завжди справедливі щодо досліджуваної ситуації. Слоти є змінними компонентами. Вони заповнюються конкретними даними досліджуваної ситуації [2, с. 37]. На думку С. А. Жаботинської, будь-який концептуальний простір можна структурувати за допомогою п'яти типів фреймів – акціонального, предметного, ідентифікаційного, посесивного, компаративного [3].

Поняттєві ознаки концепту ВІДРАЗА структуруються на підставі акціонального і предметного фреймів. Акціональний фрейм містить слоти КАУЗАТОР (ДЕХТО або ДЕЩО, що спричиняє емоційний стан відрази), ЕКСПЕРІЄНЦЕР (ДЕХТО, котрий переживає емоційний стан відрази) і власне КАУЗОВАНИЙ СТАН ЕКСПЕРІЄНЦЕРА (психічні і фізичні прояви емоційного стану відрази). У рамках предметного фрейма слот ТАКИЙ кваліфікує емоційний стан відрази як неконтрольований / контрольований і неприємний (емоційна оцінка). Негативна оцінка виводиться інференційно на підставі пресупозицій ідентифікаторів словникових дефініцій імені концепту ВІДРАЗА і дискурсивних контекстів. Окрім цього, предметний фрейм містить слоти просторово-часових координат ЧАС і МІСЦЕ (експерієнцер перебуває в контакті (фізичному або психічному) з каузатором емоційного стану відрази в певному часі та місці).

Отже, когнітивна структура поняття ВІДРАЗА характеризує його як неконтрольований / контрольований і неприємний емоційний стан людини, спричинений обставинами, що викликають негативні відчуття (*нелюбов, огиду, роздратування, прикрість, несхвалення*) і супроводжуваний низкою психічно-фізіологічних реакцій (дрижання, біль тощо).

Зроблений аналіз не розкриває всіх можливих нюансів поняття ВІДРАЗА, але формулює принципи когнітивно-дискурсивного аналізу, що дозволяють встановити його структуру. Застосування запропонованої методики на більш репрезентативному матеріалі складає **перспективи** подальших досліджень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.
2. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: курс лекций по английской филологии / Н.Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамбовск. ун-та, 2000. – 123 с.
3. Жаботинская С.А. Ономасиологические модели и событийные схемы / С.А. Жаботинская // Вісник Харківского національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2009 (б). – № 837. – С. 3–14.
4. Красавский Н.А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах / Н.А. Красавский. – Волгоград : Перемена, 2001. – 495 с.
5. Кубрякова Е.С. К определению понятия имиджа / Е.С. Кубрякова // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2008. – № 1. – С. 5–12.
6. Мартинюк А.П. Регулятивна функція гендерно маркованих одиниць мови (на матеріалі сучасного англомовного публіцистичного дискурсу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / А.П. Мартинюк. – Київ, 2006. – 40 с.
7. Минский М. Фреймы для представления знаний / М.Минский. – М. : Энергия, 1979. – 152 с.
8. Макаров М.Л. Основы теории дискурса / М.Л. Макаров. – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2003. – 280 с.
9. Никитин М. В. Основания когнитивной семантики : [учебное пособие для высш. учеб. заведений] / Никитин М. В. – СПб. : Изд-во РГПУ, 2003. – 277 с.
10. Филимонова О.Е. Язык эмоций в английском тексте (когнитивный и коммуникативный аспекты) / О.Е. Филимонова. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2001. – 259 с.
11. Шаховский В.И. О лингвистике эмоций / В.И. Шаховский // Язык и эмоции. – Волгоград : Перемена, 1995. – С. 5–13.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА ЛІТЕРАТУРА

1. Longman Dictionary of Contemporary English. – Harlow ; London : Longman, 1992. – Vol. I. A-L. – 626 p. – Vol. II. – M-Z. – 1229 p.
2. The New Shorter Oxford Dictionary on Historical Principles. – N.Y. : Oxford Univ. Press, 1993. – Vol. I. A-M. – 1876 p. – Vol. II – N-Z – 3801 p.

ІЛЮСТРАТИВНА ЛІТЕРАТУРА

1. Brown D. The Da Vinci Code [Electronic resource] / D. Brown. – New York : Orion Publishing Co, CDB, 2006. – Access mode : http://www.onread.com/book/The-DaVinci-Code-191003/.
2. Fielding H. Bridget Jones's Diary [Electronic resource] / H. Fielding. – MacMillan Publishers Ltd, 1996. – Access mode : http://www.onread.com/book/Bridget-Jones-Diary-191058/.
3. Lessing D. The Golden Notebook [Electronic resource] / D. Lessing. – Penguin Books, 1962. – Access mode : http://thegoldennotebook.org/.
4. Meyer S. The Host [Electronic resource] / S.Meyer. – Little, Brown and Company, The USA, 2008. – Access mode : http://www.onread.com/fbreader/191135.
5. Stross Ch. Accelerando [Electronic resource] / Ch. Stross. – Ace Books, New York, 2005. – Access mode : http://www.manybooks.net/titles/strosscother05accelerando-txt.html.

Надія Єсипенко
(Чернівці)

ПРИНЦИПИ СТРУКТУРУВАННЯ КУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ І ТЕКСТОВА РЕАЛІЗАЦІЯ ЙОГО КОМПОНЕНТІВ

Анотація. Розглядається проблема структурування культурного концепту, що актуалізується в тканині художнього твору. Визначається асоціативно-вербальна складова концепту та відстежуються асоціативні зв'язки між лексемою-іменем концепту та словами-консоціатами в текстовому просторі. Використання лінгвоквантитативної методики забезпечило отримання релевантних об'єктивних даних про текстову реалізацію концепту.

Ключові слова: *культурний концепт, структура концепту, асоціативний аналіз, слова-консоціати*.

Аннотация. Рассматривается проблема структурирования культурного концепта, который актуализируется в художественном произведении. Определяется ассоциативно-вербальная составляющая концепта и отслеживаются ассоциативные связи между лексемой-именем концепта и словами-конссоциатами в текс-